

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De paradox van het homohuwelijk: een politiek paradigma

Waaldijk, C.; Dercksen, A.; Kerkhof, M.P.N. van;
Mattijsen, A.; Sandfort, T.; Veen, E. van der

Citation

Waaldijk, C. (1992). De paradox van het homohuwelijk: een politiek paradigma. In A. Dercksen, M. P. N. van Kerkhof, A. Mattijsen, T. Sandfort, & E. van der Veen (Eds.), . Universiteit Utrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3618>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3618>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De paradox van het homohuwelijk: een politiek paradigma

Kees Waaldijk

Homoseks heeft lange tijd bekend gestaan als *crimen nefandum*, de onnoemelijke misdaad, als een onbenoembare misdaad waarover niet gesproken moest worden. Tien jaar geleden gold hetzelfde nog voor het homohuwelijk: vrijwel onbesproken, onhandig benoemd en juridisch verboden. Het onnoemelijke huwelijk.

In het Burgerlijk Wetboek stond (en staat) bijvoorbeeld nergens met zoveel woorden te lezen dat geslachtsverschil een huwelijksvereiste is. Als het homohuwelijk al ooit ter sprake kwam, dan hooguit in de marge van een ander onderwerp, zoals transsexualiteit. Zo kwam een officier van justitie er ooit achter dat de met mijnheer Y getrouwde persoon X mannelijke geslachtsorganen bezat. De officier vorderde doorhaling van de huwelijksakte. Er is over geprocedeerd tot bij het Hof in Den Haag, dat besliste dat een huwelijk tussen mensen van hetzelfde geslacht zó onbestaanbaar was, dat het zelfs niet 'nietig' kon worden verklaard.

Niet alleen in juridisch opzicht, maar ook in politiek opzicht was het homohuwelijk onnoemelijk. In de tijd dat ik, als lid van de Bestuurscommissie Wetgeving, voor het COC wel eens conceptreacties op wetsvoorstellen formuleerde, kwam het wetsvoorstel inzake transeksualiteit uit. Eén van de voorwaarden die gesteld werd voordat men juridisch van geslacht zou kunnen veranderen, was dat men ongehuwd moest zijn. In mijn concept-COC-brief daarover stelde ik onder meer dat de heteroseksuele exclusiviteit van het huwelijk in strijd was met het gelijkheidsbeginsel. Maar dat mocht niet van het COC-bestuur: het COC kon zich toch niet uitspreken voor het homohuwelijk!

Ook in de marge van het onderwerp niet-huwelijkse samenlevingsvormen kwam het homohuwelijk wel eens even ter sprake, om dan bijvoorbeeld afgedaan te worden met de uitroep: 'begin er nooit aan' (Minkenhof 1983).

De welwillendheid jegens homo's had in Nederland haar handen al vol aan het in de rails houden van telkens nieuwe plannen voor een wet gelijke behandeling. Het homohuwelijk zorgde af en toe voor kerkelijke opschudding (Tielman 1982) en bleef verder een

academisch-juridisch interessante vraag die zich wel niet snel een plaats op de politiek-juridische agenda zou verwerven.

Het spraakmakende huwelijk

De laatste jaren is het homohuwelijk echter spraak gaan maken in de werkelijkheid. De (Stichting Vrienden van De) *Gay Krant* vond twee mannen bereid om in een proefproces voor de Amsterdamse Rechtbank toelating tot het huwelijk te eisen. Tegelijkertijd richtten twee vrouwen zich met eenzelfde verzoek tot de Rotterdamse Rechtbank, het Haagse Hof en uiteindelijk de Hoge Raad. Door deze rechtszaken kreeg het 'homohuwelijk' plotseling zeer veel aandacht van landelijke en regionale media, van talloze gemeenten, en op den duur ook van steeds meer onderdelen van de homobeweging. Op de achtergrond speelden ook andere ontwikkelingen mee, zoals de opkomst van nieuwe voortplantingstechnieken, lesbisch moederschap en homoseksueel pleegouderschap; bovendien leidde de vroege dood van velen aan aids ertoe dat meer mensen het belang gingen inzien van een praktische regeling van bezittingen, erfenis en pensioen. In 1989 had de Deense wetgever intussen 'geregistreerd partnerschap' voor gelijkgeslachtelijke paren mogelijk gemaakt, en daaraan alle rechtsgevolgen van het huwelijk verbonden met uitzondering van ouderschap (Boele e.a. 1989).

Geen van de vier rechterlijke colleges was bereid het verzoek in te willigen, maar de Amsterdamse Rechtbank en de Hoge Raad verwezen het vraagstuk van de heteroseksuele exclusiviteit van (de rechtsgevolgen van) het huwelijk wel met grote nadruk naar de parlementaire wetgever. In het najaar van 1990 werd het homohuwelijk door alle grote partijen in de Tweede Kamer aan de orde gesteld tijdens de behandeling van de justitiebegroting. Sindsdien buigt de Commissie voor de toetsing van wetgevingsprojecten (commissie-Kortmann) zich op verzoek van de Minister van Justitie ook over dit aspect van wat 'de leefvormenproblematiek' wordt genoemd.

Moeilijke woorden

De onbesprokenheid van het homohuwelijk lijkt daarmee ten einde. De twee andere elementen van de onnoemelijkheid gelden echter nog onverkort: het juridische verbod en de onhandige benaming. Dat er geen enkel aanvaardbaar (objectief en redelijk) argument

bestaat voor de handhaving door de wetgever van het homohuwelijksverbod, behoeft (hier) geen betoog. Opheffing van dat verbod zal echter nog wel de nodige discussie vergen - ook binnen de homobeweging.

Het taboe op pleidooien voor een homohuwelijk is immers wel doorbroken in de Nederlandse homobeweging, maar eensgezindheid of zelfs maar een heldere discussie is er bepaald nog niet.

De helderheid van de discussie over het homohuwelijk heeft te lijden onder de veelheid van betekenissen van de begrippen 'homoseksualiteit' en 'huwelijk' (Tielman 1990). De samenstelling homohuwelijk is daardoor dubbelzinnig en bovendien paradoxaal.

Het woord 'homoseksueel' is ook zelf een samenstelling, waarbij het woorddeel 'homo-' zoals bekend niets te maken heeft met de Latijnse 'mens' of met de Franse 'man', maar afkomstig is van het Griekse 'gelijk' of 'dezelfde'. Het van het Latijnse 'sexus' afgeleide tweede woorddeel vervult - vaak - een dubbelrol. In de eerste plaats verwijst het altijd naar 'sekse', oftewel geslacht. Aldus betekent 'homoseksueel' zoiets als 'van/tot/met hetzelfde geslacht', oftewel 'gelijkgeslachtelijk'. In die simpele betekenis wordt het woord soms gebruikt, bijvoorbeeld wanneer men spreekt over 'homoseksuele liefde', 'homoseksuele relatie' of 'homoseksuele seks'. Meestal wordt met het woord 'homoseksueel' echter niet op zomaar iets gelijkgeslachtelijks gedoeld, maar op iets dat bovendien met seks te maken heeft. Zo wordt gesproken van 'homoseksuele handelingen', 'homoseksuele verlangens', 'homoseksuele personen', en dat laatste betekent dan wat anders dan 'personen van hetzelfde geslacht'. In de tweede groep gevallen verwijst het woorddeel '-seksueel' dus niet allen naar 'sekse' maar ook naar 'seks' (waarbij 'seks' soms 'liefde' omvat) (Waaldijk 1981).

Ook het woord 'huwelijk' verenigt verschillende betekeniselementen in zich. Het verwijst naar een traditionele ceremonie met symbolische gevolgen, naar een afspraak met onderlinge rechtsgevolgen en naar een openbare registratie met externe rechtsgevolgen. En niet alleen volgens enkele rechtsgeleerden, maar ook volgens sommige woordenboeken is het huwelijk per definitie iets tussen een man en een vrouw.

In juridisch opzicht is (het) 'huwelijk' niets meer dan een juridisch-technisch koppelbegrip zonder inhoud. Het heeft slechts juridische betekenis indien en voor zover er, bijvoorbeeld door de wetgever, rechtsgevolgen worden verbonden aan het hebben van de status 'gehuwd' of 'gehuwd met deze persoon'. En in Nederland

zijn een groot maar afnemend aantal rechtsgevolgen aan het huwelijk verbonden: het recht van de vrouw om de naam van haar man te voeren, gezamenlijke ouderlijke macht, adoptiebevoegdheid, onderlinge onderhoudsplicht, gemeenschap van goederen, erfrecht, nabestaanden pensioen, enzovoort.

In maatschappelijk opzicht is het huwelijk bovendien een symbool. En als symbool heeft het slechts gedeeltelijk betrekking op de rechtsgevolgen die verbonden (kunnen) zijn aan de gehuwde staat. Als symbool staat het huwelijk juist ook voor allerlei zaken, waarmee de wetgever zich niet (of althans niet rechtstreeks) bemoeit: seks met elkaar, kerkelijke inzegening, het delen van tafel en bed, 'tot de dood ons scheidt', geen seks met derden, kinderen krijgen, huisvrouw-en-kostwinnertje-spelen.

De dubbelzinnigheid van het homohuwelijk

In de samenstelling 'homohuwelijk' betekent het woorddeel 'homo-' niet slechts 'gelijk' of 'dezelfde', maar is het een afkorting van het woord 'homoseksueel'. De vraag is vervolgens welke betekenis van het woord 'homoseksueel' hier in het geding is: de simpele betekenis 'gelijkgeslachtelijk' of de meer gangbare betekenis die ook op 'seks' (en liefde) doelt en die niet alleen betrekking kan hebben op contacten tussen personen maar ook op die personen zelf?

Met een verwijzing naar die laatste betekenis wordt het woord homohuwelijk wel gebruikt in discussies over de vraag of lesbische vrouwen en homoseksuele mannen zouden willen trouwen. De constatering dat bepaalde groepen in de lesbische en homoseksuele subcultuur, gezien hun leefstijl, nooit zouden willen trouwen, wordt in die discussies dan wel als argument 'tegen het homohuwelijk' gebruikt. Een dergelijk gebruik van het begrip homohuwelijk verwacht volgens mij slechts. Of mensen met een lesbische of homoseksuele leefstijl, voorkeur of geaardheid zouden moeten mogen trouwen, staat immers helemaal niet ter discussie, want zo 'geaarde' mensen mogen al sinds jaar en dag huwen, zelfs met elkaar - als ze maar niet van hetzelfde geslacht zijn. Aldus het eerste punt dat Rob Tielman trachtte te verhelderen in zijn inleiding op de COC-conferentie 'Voorbij het huwelijk'. Hij trok daar vervolgens de conclusie uit dat men in discussies voor openstelling van het huwelijk voor gelijkgeslachtelijke paren de term homohuwelijk beter kan vermijden. Daar zit wat in. In ieder geval zal men er goed aan doen deze term strikt te hanteren in de betekenis van 'gelijkgeslachtelijk

huwelijk'. De seksuele voorkeuren van betrokkenen zijn immers van geen betekenis in het debat over de vraag of geslachtsverschil een huwelijksvereiste moet blijven.

Het homohuwelijk als paradox

Welke betekenis moet toegekend worden aan het woorddeel '-huwelijk'? Men zou zeggen: het hele complex van ceremonie en formaliteiten van het bestaande heterohuwelijk met alle daarbij horende symbolische en juridische gevolgen. Dat kan echter niet. Er zijn immers enkele gevolgen van het huwelijk die rechtstreeks aanknopen bij het verschil in geslacht tussen de twee echtgenoten. Wat de rechtsgevolgen betreft, gaat het daarbij vooral om het weduwenpensioen en om het recht van de vrouw om de naam van haar echtgenoot te voeren. En wat de symbolische gevolgen betreft zijn er bijvoorbeeld de volgende nog steeds heersende ideeën: de echtgenoten moeten tenminste proberen om samen kindertjes te maken; onbetaalde arbeid in huis is in principe de verantwoordelijkheid van de vrouw en betaalde arbeid buitenshuis die van de man; de vrouw dient gebruik te maken van haar recht om de naam van haar echtgenoot te voeren. Dat alles betekent dat een gelijkgeslachtelijk 'huwelijk' nooit precies hetzelfde kan zijn als het bestaande heterohuwelijk.

De term homohuwelijk wordt daarom ook wel gebruikt om een minder vergaande wettelijke relatievorm dan het heterohuwelijk mee aan te duiden. In zijn zojuist genoemde inleiding noemt en verwerpt Rob Tielman twee voorbeelden van een dergelijk woordgebruik. In de eerste plaats wordt het Deense geregistreerde partnerschap in de wandeling wel aangeduid als homohuwelijk. Dat is verwarrend omdat een dergelijk partnerschap niet alleen op enkele details afwijkt van het (Deense) heterohuwelijk, maar ook een heel pakket rechtsgevolgen van het huwelijk onthoudt aan de geregistreerde partners, namelijk alles wat met ouderschap (ouderlijke macht, adoptie) te maken heeft. In de tweede plaats wordt in pleidooien om naast het huwelijk te komen tot een wettelijke erkenning van niet-huwelijkse huishoudens wel gesproken van homohuwelijk. Een dergelijk woordgebruik is echter helemaal onzinnig, want zo'n alternatief staat juist náást het huwelijk en zal (volgens het gelijkheidsbeginsel) ook opengesteld moeten worden voor partners van verschillend geslacht. Als men het huwelijk handhaaft naast een nieuwe wettelijke relatievorm, dan zullen er altijd - juridische of

symbolische - verschillen blijven bestaan tussen die twee relatievormen. Volgens het gelijkheidsbeginsel zullen ook gelijkgeslachtelijke paren dan uit beide alternatieven moeten kunnen kiezen.

De conclusie is een paradox: een homohuwelijk dat identiek is aan het heterohuwelijk is onmogelijk, terwijl een homohuwelijk dat ervan afwijkt ontoelaatbaar is omdat het in strijd is met het gelijkheidsbeginsel.

Het homohuwelijk als politiek paradigma

Men kan de verlamdende werking van deze paradox matigen door slechts over de juridische kanten van het huwelijk te praten, de betekenis van namen te relativeren en erop te vertrouwen, dat Europese regels inzake de gelijke behandeling van mannen en vrouwen ervoor zullen zorgen dat het onderscheid tussen weduwen en weduwnaars uit de pensioenwetgeving verdwijnt. Zo wordt een homohuwelijk dat (in juridisch opzicht) identiek is aan het heterohuwelijk in beginsel mogelijk, en daarbij maakt het dan niet uit of de wetgever het resultaat ook 'huwelijk' noemt. Op korte termijn is deze strikt juridische benadering vermoedelijk zinvol. Zij miskent echter het belang van symboliek.

Juist op het vlak van de symboliek zijn er allerlei argumenten die ervoor pleiten om te komen tot een homohuwelijk dat in niets afwijkt van zijn heteroseksuele tegenhanger. Elke heteroseksuele exclusiviteit van het huwelijk - al is het slechts het etiket 'gehuwd' - is een grievende belediging aan het adres van vrouwen en mannen met een op het eigen geslacht gerichte relationele voorkeur. Van jongs af aan moeten zij kunnen ervaren dat hun eventuele relaties evenveel maatschappelijke erkenning genieten als die van wie dan ook. Bovendien moeten ook zij tegen het huwelijk kunnen protesteren door te weigeren er aan mee te doen. Er zal daarom ooit een einde moeten komen aan de situatie dat de wetgever een bepaalde status alleen maar beschikbaar stelt aan heterostellen. Of om het in de door Jaap Friso in zijn artikelenserie 'Het homohuwelijk voorbij' in *Homologie* onsterfelijk gemaakte woorden van Foucault te zeggen: 'Il n'y aura pas de civilisation tant que le mariage entre hommes ne sera pas admis'.

Eveneens op het vlak van de symboliek, maar ook op het vlak van de externe rechtsgevolgen zijn er argumenten die pleiten voor een homohuwelijk dat juist wat anders is dan het klassieke heterohuwelijk met zijn vrouwvijandige rolverdeling, zijn duurzaamheids-

illusie, zijn beperking tot huisje-bedje-kindje, zijn wederzijdse afhankelijkheid, zijn uniforme structuur voor zo uiteenlopende koppels en zijn bevoordeling boven alleenstaanden en meertallen. Voorkomen moet worden dat een ook voor homo- en lesbische stellen toegankelijk huwelijksinstituut nog sterker dan het huidige heterohuwelijk wordt tot een symbool van - en een juridisch-technisch instrument voor - de maatschappelijke gedachte dat alleen paren echt meetellen.

Kortom: de paradox van het homohuwelijk blijft bestaan, ook al zou een juridische korte termijn strategie erin slagen de exclusieve rechtsgevolgen van het huwelijk beschikbaar te maken voor gelijkgeslachtelijke paren.

Nu heeft Rob Tielman (1987), met een andere pet op, eens bedacht dat men een paradox soms nuttig kan aanwenden als paradigma. Dat lijkt ook hier een vruchtbare benadering. Ik gebruik de term paradigma dan niet ter aanduiding van een model dat richtinggevend is voor wetenschappelijk onderzoek, maar als een model dat richting geeft aan politiek handelen.

Wanneer men de paradox als paradigma opvat, verschijnt het homohuwelijk als een relatievorm die in niets afwijkt van zijn heteroseksuele tegenhanger, maar die er wel anders uitziet dan het huidige heterohuwelijk. Enerzijds zal politiek handelen volgens dat paradigma uiteindelijk niet gericht zijn op het bereiken van de een of andere vorm van partnerschapserkenning (margarine- of lätta-briefje) náást het huwelijk, maar op de mogelijkheid om gelijkgeslachtelijk partnerschap ook als huwelijk (echte boter) te laten erkennen. Anderzijds zal politiek handelen volgens dat paradigma zich niet zo maar richten op toelating tot 'het huwelijk', maar op toelating tot een 'homohuwelijk', dat wil zeggen tot een veranderde versie van het huidige heterohuwelijk.

Een huwelijk van gelijken

'Het huwelijk is een instituut met nadelen', zo luidde de titel van de inleiding die feministisch juriste Horinge-Jacobs hield op de hierboven genoemde conferentie 'Voorbij het huwelijk'. Inderdaad, het huidige huwelijk is een discriminerend en onderdrukkend instituut, en niet alleen doordat het heteroparen bevoordeelt boven lesbische en homostellen. Traditioneel strekken de rechtsregels, de symboliek en de economische realiteit van het huwelijk er ook toe

dat paren beter af zijn dan alleenstaanden, en dat mannen beter af zijn dan vrouwen.

De politiek van de homo- en lesbische beweging kan en mag zich daarom niet slechts richten op toelating tot 'het huwelijk'. Evenmin mag deze beweging het onveranderd voortbestaan van het huidige huwelijk aanvaarden door genoeg te nemen met een nieuw niet-discriminerend instituutje ernaast. Het paradigma van het homohuwelijk maakt het de beweging mogelijk om deze paradox in zinvol politiek handelen te vertalen: omvorming van het huidige huwelijk. 'Afschaffing van het huwelijk' kan ook een inspirerend perspectief zijn; het is mij echter te utopisch, omdat het niet te realiseren is in één mensenleven. Het bestaande huwelijksinstituut moet daarom omgevormd worden tot:

- een huwelijk dat ook toegankelijk is voor gelijkgeslachtelijke paren;
- een huwelijk waarin noch in rechtsgevolgen noch in symboliek enig onderscheid gemaakt wordt tussen 'de man' en 'de vrouw';
- een huwelijk waarin bestaande ongelijkheden tussen de partners niet gecontinueerd of versterkt worden door zorgplichten en andere afhankelijkheden (zo is de strijd voor individualisering een vorm van politiek handelen die past in het paradigma van het homohuwelijk en omgekeerd);
- een huwelijk tot het sluiten waarvan niemand omgekocht wordt door bevoordeling van gehuwden boven ongehuwden. Dus geen 'integratie door aanpassing', maar 'integratie door maatschappijverandering'.

Kortom: een huwelijk van gelijken, een 'homo'-huwelijk in de meest letterlijke zin.